

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

«УНІВЕРСАЛІЗМ» ЛЕСІ ГЕНЕРАЛЮК

[Генералюк Л. Універсализм Шевченка: взаємодія літератури і мистецтва. – К., Наукова думка, 2008. – 544 с.]

Шахтар чорний, ступня відбиває топографію стежок, а наукове дослідження стає схожим на свій предмет. Шевченків універсализм спонукав і змусив дослідницю накопичити стільки цікавих фактів, зіставлень, думок, що монографію хочеться назвати «малою енциклопедією». Широчезний обсяг матеріалу розгорнуто в кожному з горизонтів: 1) Різномісність досвіду, зацікавлень і фахових умінь Шевченка; 2) Синтетизм світогляду, що інтегрував низку тодішніх субкультур на території Російської імперії та їхніх картин світу; 3) Універсализм українського митця який виявився суголосним з художньою історією Європи від Ренесансу до XIX століття; 4) Синестезія і синкретика у психології творчості митця-універсаліста; 5) Взаємодія літератури і мистецтва; 6) І навіть – система образів-концептів (оце вже надзавдання!...). Шевченко умів бачити і панорамно, і водночас деталізовано; авторка намагається так само – охопити і ціле, і «неохопний» фактаж. Що ж, Козьма Прутков майже спростований: універсальне, виявляється, підлягає... визначенню, у всякому випадку – вивченню.

Завдяки повномасштабному дослідженню читач відчуває гордість від того, що Україна має непроминальне багатство: таку спадщину і таку особистість. Міфи і міфічні рецепції лишаються осторонь, коли крупним планом постає жива свідомість генія – відкрита, всесприйнятлива, яка крізь серце переходить у множину творчих світів. Реконструкція світогляду і психології – одна з приваб книжки. Сучасне шевченкознавство залучає підходи низки гуманітарних та інших наук, аж до психофізіології мозку, й утверджується в ролі інтегральної культурологічної дисципліни. Відмова від моделі «підводного човна», де фахівці й ділянки відгерметизовані одне від одного, цілісний не заангажований погляд дає змогу збагнути Шевченкову програму національного буття, актуальну для «живих і ненарождених».

У потужній монографії розсипано багато цінних думок про ціле/дрібно, що узагальнено терміном «синтетизм». Віддаючи данину злютованому тексту дослідження, спробуймо сполучити повчальні уривки. «...Поль Валері назвав уміння вловлювати зв'язки між явищами і поняттями ознакою геніальності, він «відкрив секрет» Леонардо, що «полягає лише у відношеннях, виявлених між явищами, принцип пов'язаності яких від нас вислизає». Саме за таким принципом Шевченко складав панорамне мозаїчне панно, свою Україну, з розсипаних туманно-абстрактних смальт» (с. 47). Справді, зв'язкова мережа «від нас вислизає», бо «ми нею дихаємо», наскрізь нею пройняті, цією нульосферною співприсутністю всіх і вся. Вона дається взнаки, коли а) контекст конкретизує предмет мислення, б) коли множину генералізує якимось загальним поняттям, в) цінність фокусує на собі певне семантичне поле. Тому цілком справедливо підмічено; спершу «принцип панорами», ідея України як цілості, потім – в-інтегрування фрагментів, «інкрустація смальт».

У інших фрагментах читаємо: «Колосальна здатність поета-митця до синтезу, до інтегрування освоенного в деталях світу: «зшивав» із частковостей, із клаптів образ України – не випадково зображував себе за шиттям (адже «Шевченко») у сепіях – і має назву «універсализм». Картина світу – специфічне світосприйняття універсальної людини, яка «бачить Бога» в найменшому листку, опановує найменші форми речового світу і найдрібніші деталі його плинності, але водночас... зосереджує свої думки на глобальному предметі...» (с. 48). Що ж, здатність до синтезу, за Кобзарем, зумовлена інвестицією Благодаті-сизигії у формі могутньої ідеї цілого, яка підпорядковує, комбінує, форматує, komponує підлеглу множину частковостей, тобто керує тотальною самоорганізацією. І тут закладено зерно, суть: «все – в кожному», Бог у травинці (Вітмен), мурасі (Реріх), пелюстці (Бусон) і т.п. До речі Схід уважніший до деталей і наводить

безліч таких «мікро», в яких відбитий універсум, а хто не розуміє, для того «в дрібницях ховається біс». Важливо, що авторка вловила цю Шевченкову рису – питому рису художників.

«Шевченко йшов до максимально повного відтворення феномену буття в його цілісності, всезагальній єдності безлічі взаємопов'язаних частин, врешті, так, як він відчував, – комплексно, на високому рівні осциляції почуттів» (с. 247). Він, гадаю, йшов дорогою, яку проклала історія й логіка культури: від цілісного-роздрібного (код одиниці) крізь органічну єдність спільноти (код двійки в режимі *dualis*) та «осциляції» між полюсами (код двійки в режимі *opposite*) до системної організації творів і буття (в кодах чисел три, чотири та ін.). Тим-то Шевченків масштаб мисленнєвого охоплення світобудови, його **бачення** світу повсякчас підкреслюється й не випадково Л. Генералюк відсилається н Джона Рескіна, який стверджував: «На сотню людей, здатних говорити, лише один здатний мислити, але на тисячі мислячих – лише один, здатний бачити. Ясно бачити – це поезія, пророцтво, релігія – все в одному» (с. 179). Все в одному...

Найдокладніше і найпереконливіше висвітлено головну тему праці Л. Генералюк – тему словесно-візуально-звукових взаємодій, мистецтво в літературі і література в мистецтві. Такий підхід приховано полемічний: хоча ніхто й не заперечував, що поет був одночасно і художником, і прозаїком, проте міра інтеграції досі не була належно зважена. Відтепер доведено, що ці дві частини доробку поета і художника внутрішньо пов'язані та доповнюють одна одну. Отже, творчість, особистість Шевченка постають у цілісності. Причому те, яким він був «насправді», не заважає сприймати і досліджувати його твори під тим чи іншим кутом зору, не стає на заваді вужчого аналітичного ракурсу. Навпаки, присутній деякий пафос у тому, що універсальне себе віддає і присвячує окремим творам, темам, діянням.

Ерудиція – ще одна, причому явна, перевага цієї синтетичної студії. Наприклад, розглядаючи картину «Катерина» (с. 371–373), авторка посилається, з одного боку, на К. Широцького, Ю. Барабаша, з іншого – на Д. Антоновича, В. Касіяна, З. Тарахан-Березу, В. Овсійчука. Виникає дискурс, майже диспут. Чи є картина «подвійним плагіатом»? Чи дублює вона, як автоілюстрація, зміст поеми «Катерина», чи копіює – за формою – стиль Брюллова? На тлі зіставлення різних підходів критика «рабського наслідування академічних стандартів» (у підтексті консервативного шевченкознавства читається вимога прямувати магістраллю прогресивного реалізму), справді виглядає дещо снобістською. Яка різниця, в якому стилі-напрямі написано твір (класицизму, романтизму, реалізму, символізму) – всі далися взнаки в універсаліста Шевченка, – якщо це, як пише авторка, якісно відтворений образ-концепт України, її семіосфери, її буття!

Сучасно трактований універсалізм не претендує на абсолютну істину, хіба – на просування до неї. Книжка Лесі Генералюк мені уявляється полігоном плюралізму мислення: полем взаємодії поглядів і висновків сотень і сотень дослідників. Знаменно, і для українського читача вкрай важливо, що Шевченко став тереном загальноєвропейського багатоголосся. Читач заінтригований і втягнутий у «вир» проблемного обговорення. Представлений тут компендіум знань без відомої всім «ортодоксії» спонукає літературознавців, культурологів, мистецтвознавців до співпраці: радості знахідок, сумнівів, уточнень, згоди і незгоди, – тобто, і я впевнений у цьому, він інспіруватиме наступних науковців. Адже суттєвою ознакою цієї книги є її відкритість. Така відкритість у **продовження** не тільки прикметна для «постмодерного дискурсу» сьогднішнього літературознавства, вона є сутнісною рисою самого Шевченка, в якому жила надія на продовжувачів, на оновлення без кінця.

Ігор Мойсеїв

[рецензія на монографію: Гурдуз А. Міфопоетична парадигма в українській та західноєвропейській „прозі про землю” кінця XIX – першої третини XX ст. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім.Петра Могили, 2008. – 216 с.]

Компаративістика – відносно нова галузь сучасного українського літературознавства. Коли вона упродовж минулого століття у світовому гуманітарному просторі набула поширення і засвідчила власне місце значними напрацюваннями, встигла пережити кілька спадів (аж до проголошення її кризи) і піднесень (які підтвердили її плідність і продуктивність), в українській науці про літературу лише в останні десятиліття подолання табу, заборон і кон'юнктурних меж цензури, повернення до перерваної традиції минулого, відновлення зв'язків із науковцями „по той бік залізної завіси” ця сфера літературного знання отримала належний їй статус. Утвердження компаративістики у її законних правах у нашій гуманітарній науці відбувалося через подолання багатьох стереотипів недалекого минулого, зусиллями науковців із науковими поглядами „широкого спектру” – у сенсі філософських, культурологічних, естетичних, літературознавчих поглядів. На сьогодні найпотужніше про себе заявила школа доктора філологічних наук, професора, члена-кореспондента НАН України Дмитра Сергійовича Наливайка. Поява кожної нової праці, що виходить з-під пера цього вченого, стає науковою подією для українського літературознавства. Втішно, що у його середовищі з'являються дослідники, чії наукові розробки заповнюють прогалини української науки про літературу у галузі компаративістики. Такою є рецензована монографія Андрія Гурдуза – гідного учня непересічного наставника.

Актуальність появи такого дослідження незаперечна. І справа тут не лише у потребі оновлення української наукової парадигми, необхідності її узгодження зі світовим гуманітарним досвідом. Сучасна закордонна компаративістика змогла подолати кризу лише через розуміння неминучості залучення у її лоно багатопланових герменевтичних структур, які безпосередньо не стосуються „чистого” простору літератури, але без яких мистецтво слова і його інтерпретація на сьогодні уже не мисляться. Культура, політика, релігія, ідеологія, процеси націєтворення та стилізація, мультикультуралізм, гендерне питання, помножені на гетерогенність і дифузивний характер усіх цих процесів уже невіддільні від мистецтва в цілому та мистецтва слова зокрема. Саме вони найбільшою мірою залучені у порівняльні студії сьогодення. Без їх урахування кожне гуманітарне дослідження буде бачитися одноплановим і спрощеним. Саме тому, вибираючи ракурс для власної розвідки, кожен літературознавець (особливо компаративіст) повинен накреслювати систему координат, узгоджуючи шляхи пошуків із цими ключовими векторами. Андрій Гурдуз обрав ці вектори власного дослідження надзвичайно вдало.

Перший вектор – тематичний – заземлений у складній філософсько-мистецько-культурній комплекс, пов'язаний із образом землі. Земля тут не просто один із першоелементів як основа багатьох філософських систем. Неможливо уявити жодної культури, жодної епохи, жодної нації, для яких би цей образ не набував особливого значення. Від найдавніших часів історії людства він отримав особливий статус, об'єднавши собою різні ціннісні системи: зокрема біблійна туга за Обітованою землею, пошуки Обіцяного краю як намагання віднайти втрачений рай – Царство Боже; антична ностальгія за Ітакою; багаточисельні міфи різних народів про деміургів, які творять землю, про її поділ та призначення тощо. Тим більше звучання цього образу загострюється у таких культурах, народи яких довгий час були позбавлені незалежності, права розпоряджатися власною землею і відчувати себе на ній повноправними господарями. Українська історія – це болісна проекція переділів і втрат земель, визвольних війн, помножених на багатовіковий досвід предків-грекочосів, для яких свята земля була центром світобудови та світоглядною основою усього подальшого розвитку. Подібна „заземленість” більшою чи меншою мірою спостерігається в історично-культурному поступі усіх інших народів, літературна спадщина яких долучається у дослідженні, – широкий пласт прози про землю в англійській, німецькій, французькій, польській, шведській, норвезькій, російській літературах. У постколоніальну добу центробіжних процесів та опору, що їм чиниться, у час глобалізації та універсалізації, тема землі звучить по-новому гостро, вражаючи своєю глибинністю та постійною актуальністю. Обрані для аналізу твори тлумачаться як „наближення авторами оповідей до першочасів людства – віку його „дитинства”, як підкреслення зв'язку і залежності людини від природи, землі” (С.65). Услід за Д.Наливайком, осмислюються „дві протилежні тенденції художнього вираження теми землі в